

ИВАЊИЦА – КОЛЕВКА СРПСКОГ СЕОСКОГ ТУРИЗМА

IVANJICA – THE CRADLE OF SERBIAN VILLAGE TOURISM

Др Светислав Ј. Марковић, професор, Висока школа техничких струковних студија,
Светог Саве 65, 32000 Чачак, Е-mail: svetom@open.telekom.rs

Милоје Остојић, Туристичка организација општине Ивањица, Милинка Кушића 47, 32250
Ивањица, Е-mail: ostojaiv1@gmail.com i Е-mail: tooivanjica@eunet.rs

Др Илија Поповић, Љубић кеј, солитер 5, стан 65, 32000 Чачак, Е-mail: ilijarop@ptt.rs

Мр Олгица Миљковић, Туристичка организација Србије, Чика Љубина 8, 11000 Београд,
Е-mail: omiljkovic@serbia.travel

Апстракт. Данас, у време незадрживе индустријализације и урбанизације, свакако најатрактивније туристичке дестинације представљају они крајеви који имају очувану природно-географску средину, заштићену природу и антропогене туристичке мотиве привлачне за туристе. Сеоска подручја која немају могућности да понуде овакаве туристичке вредности суочена су са смањењем броја туриста, а тиме и осталим негативним ефектима као што су мањи девизни прилив, смањење запослености... Туризам представља делатност која руралним просторима доноси развој и позитивне ефекте. Бављење туризмом доприноси мењању друштвеног, економског и политичког живота села. Одрживи развој туризма у руралним подручјима подразумева коришћење туристичких простора на такав начин да они не буду уништени и да их будуће генерације могу користити. Ради тога неопходно је предузети одређене мере са циљем имплементације програма одрживог развоја туризма. Туризам представља значајан фактор ревитализације села у ивањичкој општини, јер обезбеђује економску и социјалну сигурност сеоских домаћинстава кроз: успоравање миграција ка граду и повратак у село оних који су раније отишли из њега, повећавање производње и омогућавање бољег пласмана пољопривредних производа, предмета домаће радиности и производа старих заната, кроз пансионску и ванпансионску потрошњу, спречавање нарушавања природног амбијента села и очување традиционалне народне архитектуре, особеног начина живота и рада, обичаја, фолклора... Четрдесетогодишње искуство омогућава да се стручно и одговорно приступи обнови идеје туризма на селу, свуда где је он заснован и где постоје потенцијали.

Кључне речи: Ивањица, сеоски туризам, одрживи развој туризма.

Abstract. Today, at the time of incessant industrialization and urbanization, the most attractive tourist destinations are certainly those regions that have preserved the natural geographic environment, protected nature and attractive anthropogenic motifs. Rural areas unable to offer this kind of tourism values are facing the decrease in the number of tourists, accompanied with other negative effects such as lower foreign exchange inflow and reduced employment rate... Tourism is an activity with positive effects which brings about the development of rural areas. It contributes to changing social, economic and political life of the country. Sustainable tourism development in rural areas involves the use of space in such a way as not to destroy it and keep it usable for future generations. Therefore it is necessary to take certain measures aimed at the implementation of sustainable tourism development. Tourism is a significant factor in the revitalization of the countryside in the municipality of Ivanjica, because it provides economic and social security to rural households through: slowing down migration to the city and return to the country of those who had previously left it, increase in production and enabling better marketing of agricultural products, handicraft items and old crafts products, boarding and additional spending, preventing disturbance of the natural environment and preservation of traditional folk architecture, a distinctive way of life and work, customs, folklore... Forty years' experience represents a base for a

professional and responsible approach to the restoration of the idea of village tourism, wherever it is well-founded on potentials.

1. УВОД

Живот у пренасељеним, загађеним урбаним центрима намеће потребу савременог човека за здравом природном средином, чистим ваздухом и активним одмором. Ову потребу данас могу да задовоље само сеоска насеља.

У доба индустријализације и урбанизације људи све више постају свесни некавалитетног и нездравог начина живота и у њима се буди жеља за повратком природи. Стрес, бука, брзина и темпо живота, недостатак слободног времена, типични су феномени данашњице. Они доводе до психичког замора и објективне потребе за рекреацијом у срединама квалитативно различитим од градских центара. Због тога се савремени туриста све више опредељује за активне одморе у природи, па спортско-рекреативна кретања у руралним подручјима постају све значајнији облик туристичких активности.

Туризам у руралним срединама нераскидиво је везан за пољопривреду. Развојем туризма у руралним пределима долази до стварања нове допунске делатности у сеоским домаћинствима. Рурални туризам подстиче економски раст, јачање неразвијених региона и побољшање животног стандарда локалног становништва.

Скрајнут са главних токова привредног развоја због своје забачености и недостатка саобраћајница, Моравички крај је био упућен на оно чиме је располагао. Основни ресурси су били пашњаци, шуме и, пре свега, виспсени и агилни људи, који су умели то да користе. Многа села Моравичког краја остају пушта. Становништво овог брдско-планинског подручја одсељава се у градове и плодније крајеве. Једна од важних последица је и смањење пољопривредне производње, нарочито сточарске. Развој туризма, посебно сеоског, чији корени леже у овим крајевима, може бити подстрек да се смање миграције из моравичких села. Добро организован туризам може довести до значајније изградње инфраструктурних објеката у овим прелепим крајевима, а тиме и до побољшања услова живота вредних Моравичана.

До пре пола века ово подручје је било типично рурално, саобраћајно изоловано и недовољно привредно развијено. Јачањем угоститељства и саобраћаја у последњих неколико деценија долази и до развоја туризма, посебно сеоског.

Ивањица и цео крај су, због својих погодних природно-здравствених квалитета, који врло повољно делују на људе оболеле од анемије и дисајних органа, постали привлачно и омиљено место за летовање, опоравак и одмор, због чега су сврстани у бањско-климатска места Србије. Тако је Ивањица 26. јануара 2000. године, уредбом Владе Републике Србије, проглашена ваздушном бањом на простору од 2.156,5 хектара.

Бистре, брзе и незагађене реке, речице и потоци, пуни пастрмке, кркуше, клена и других врста рибе, чист и оштар планински ваздух, огромне и живописне планине, прекривене често нетакнутим шумама богатим разним врстама дивљачи и птица, многобројни прелепи извори и минералне воде, неретки културно-историјски споменици и друге природне лепоте представљају велики и слабо искоришћени туристички потенцијал Моравичког краја.

Идући узводно реком Моравицом, на 15 km од Ивањице, почиње да се уздиже планина Голија - резерват биосфере проглашен од комитета MAB/UNESCO 15. септембра 2001. у оквиру Парка природе на простору од 53.804 ha, једини код нас и један од 211 резервата у Европи. За описивање свих карактеристика ове планинске лепотице потребно је много простора, али свакако треба поменути нетакнуту природу са густим шумама, Тичар језеро на Дајићком брду на надморској висини од 1.500 m, затим језеро на Округлици и Кошаниново језеро које је зарасло у тресавску вегетацију. Иначе, ово језеро је прави природни феномен јер када су кишни дани оно скоро да нестаје, а у сушном периоду надолази. Ту су и предивни водопади на реци Изубри који плене својом лепотом. Са врха Голије пружа се поглед такав

да се види половина Србије и лако је уочити да је то планина која се уздиже изнад осталих старовлашких гребена као острво на усталасалом мору. Њени предивни терени са доста снежних дана у години су идеални за развој зимских спортова као и целокупног развоја планине Голије. Не треба прескочити, то јест не поменути, пуно извора са чистом планинском водом, преко 100 врста лековитог биља, много дивљачи, али и реке и потоке пуне племените рибе (поточне пастрмке, кркуше...). Јавор је историјски знаменита планина. Готово читав један век ту се пружала граница између Србије и Турске царевине (све до 1912). По својим природним лепотама не заостаје много иза Голије. Обрастао је листопадним шумама и познат је по честим изворима чисте воде. Највиши врх је Василијин врх (1.520 mⁿv) испод кога се налази споменик мајору Илићу јунаку Јаворског рата. Усред напрегледних пашњака и дан-данас се могу уочити трагови караула и зидине царинарнице.

2. РУРАЛНИ ТУРИЗАМ – ИВАЊИЧКИ БРЕНД

Рурални простор чине подручја ван градских насеља у којима живи сеоско становништво чија основна делатност јесте пољопривреда. Он поред села обухвата и ненасељена подручја у којима је пољопривредна активност некада постојала, или и даље постоји, али и подручја која су некад била насељена.

Рурални туризам се развија унутар подручја где је очувана природна средина, богатство флоре и фауне, где егзистира локална заједница са својом културом, наслеђем и гастрономијом. Другим речима, разноврсно природно и социо-културно окружење омогућава туристима различите форме туристичких активности, јединствен доживљај кроз диверзификацију туристичких производа унутар руралних подручја. Туризам на селу је изузетно погодан за диверзификовање националне руралне економије. Он мора бити у функцији живота, уметности, културног и архитектонског наслеђа сеоског подручја. Руралне области ивањичког краја су предели изузетних вредности, представљају праве еколошке оазе. Одликује их традиционална култура и разноврсност етно-културне баштине. Туризам је једна од делатности која може имати значајан утицај на економску, социјалну, функционалну и физиономску структуру простора на падинама Голије, Јавора и Мучња. Данас је рурални туризам постао стварност, потреба и жеља туриста, али и носилац и покретач развоја ванградских простора. Село добија садржаје који су саставни део туристичке понуде: адаптирају се домови културе, изграђују спортски терени, реновирају здравствене установе и школе.

Забачене руралне области захваћене су интензивним процесом „пражњења“ и „одумирања“ села. Оне захветвају веома интензивне, одрживе, подстицајне мере. Уврежено је мишљење да драма нестајања традиционалног села представља историјску нужност против које се не може борити и да је последица развоја савремених технологија. Ипак, пре ће бити да је то концентрисана српска немарност, заборав корена, извора, оног битног и суштинског. Изгледа да је заборављена чињеница да је наша држава, као и црква, никла на тлу села. И док се сељак пита како да сачува своју богату духовну баштину и свој здрав начин живота, дотле градска индустрија културе и масмедија срозава село на имитацију.

Бројни су циљеви развоја руралних подручја, међу којима се истичу:

- равномернији регионални развој државе,
- заустављање процеса депопулације,
- очување социјалне и економске виталности села и руралних подручја,
- повећање прихода остварених пољопривредном производњом,
- развој органске пољопривреде,
- обезбеђење конкурентности сеоских средина,
- увећање учешћа руралних подручја у укупном економском развоју земље,
- очување природног окружења,
- афирмација културне баштине руралних средина,

- креирање атмосфере да сеоско становништво може достићи стандард који има градско,
- спречавање „старења” села и других негативних демографских појава (пре свих, неповољне старосне и образовне структуре становништва),
- стварање нових могућности запошљавања сеоског становништва увођењем и фаворизовањем допунских делатности,
- развијање и диверзификација привредне функције села (сеоски туризам, агротуризам, екотуризам, етнотуризам...),
- неговање и заштита природне средине и традиционалног начина живота,
- јачање и развој инфраструктуре,
- развој и ширење нових и конвенционалних комуникационих технологија,
- доступност информацијама из целог света,
- смањење удаљености од извора информација и просторне удаљености од великих центара,
- развој свести пољопривредника о заштити животне средине (одрживо коришћење вода, земљишта, шума, заштита природе, очување биодиверзитета, заштита од природних катастрофа – поплава, клизишта, пожара, земљотреса, коришћење обновљивих извора енергије).

Све напред наведено има заједничку сврху: повећање квалитета живота у руралним подручјима и смањење разлика у квалитету живота између урбаних и руралних средина. Сеоски туризам (прецизније, туризам на селу) представља велику шансу да се одбрани, сачува, опстане и продужи да живи на селу све оно што је вредно.

Јасно је да остарела домаћинства не могу да буду темељ развоја туризма на селу. То је активност предвиђена за омладину. Због тога сеоски туризам представља шансу да се заустави процес одласка омладине са села, што је од непроцењиве важности за опстајање и обнову српских села. Истовремено, могао би да изврши утицај на повратак дела миграната, јер би живот на селу почео да добија економски и квалитативно другу базу. Поред развоја привреде на селу, друштвених делатности и заната, рурални туризам би био покретач квалитетне обнове села. Покренуо би путовања у село које се обнавља и расте. На тај начин спајали би се рад, здрава храна и потребе људи за интелектуалним, потпуним одмором са богатством готово заборављене традиције на селу: од жубора потока и поја птица, пуних амбара и богатих трпеза, до опчињавајућег мира и прастарог сеоског начина пријема гостију. Омладини на селу треба препустити иницијативу и пружити сваки друштвени подстицај. То подразумева упознавање са најбољим искуствима руралне туристичке привреде код нас и у свету. Као и на другим местима, и овде знање мора бити производна снага.

Циљ унапређења сеоског туризма мора бити свестрани развој аутентичних људских потреба, висок квалитет човековог живота, обнова материјалних и духовних ресурса села, разумевање потреба људи за одмором, развој стваралаштва и комуникације који богате човекову личност.

Економски смисао руралног туризма исказује се у већем активирању пољопривредног становништва, у повезивању пољопривредне производње и туризма, у задовољењу потреба гостију продајом пољопривредних производа туристима код куће. Поред тога, сеоски туризам утиче на опадање миграционих кретања становништва на селу. Туризам је подстакao изградњу путева, водовода, електрификацију, обезбеђење комфорнијег смештаја гостију. Добар сеоски туризам не може се замислити без техничке опремљености домаћинстава. Незадовољавајуће стање културно-забавног живота на селу нарочито утиче на туристе који се дуже задржавају. Обогаћивањем културних садржаја и боравак гостију био би пријатнији и привлачнији. Да би се неко село могло бавити туризмом, поред природних услова мора имати и развијену материјалну базу, како друштвену, тако и индивидуалну.

На основу готово четвороеценијског искуства може се закључити да рурални туризам представља:

- шансу за диверзификацију активности и консолидацију једног подручја,

- важан елемент стратегије комплементарности, која се заснива на уравнотеженом развоју руралних и урбаних подручја и коришћењу просторних потенцијала,
- могућност обнове средине,
- територијално карактеристични „производ”,
- веома значајну и често основну допунску делатност становништва,
- могућност отварања нових радних места и стварања дохотка,
- шансу за стварање прихода који остају унутар локалне и регионалне средине,
- покретач производње прехранбених производа чији би пласман био на лицу места,
- начин да се обезбеди већи степен очувања околине омогућен повећаним интересом друштва за њено уређење,
- могућност ревитализације културног и архитектонског наслеђа,
- шансу за успостављање трајних веза локалних-руралних крајева са домаћим и међународним тржиштем.

Наравно, јављају се и негативни ефекти, као што су:

- конфликти између појединих делатности сеоског становништва,
- пораст трошкова живота локалног становништва,
- комерцијализација руралних подручја и промене животних навика становништва,
- појава услова за стварање локалне псеудо баштине и културе,
- стварање еколошких проблема услед интензивнијег коришћења недирнутих природних ресурса.

Рурални туризам у Моравичком крају нуди већи број специфичних туристичких облика: туризам на сеоским газдинствима (агротуризам), ловни и риболовни, здравствени, екотуризам, спортско-рекреативни, авантуристички, адреналински, културни туризам, манифестациони, гастрономски, верски, посматрање птица (bird-watching), параглајдинг и лет змејем са и без мотора. Производ руралног туризма је активан одмор у очуваном просторима, који омогућава потпуно уживање туристе и свих његових чула уз сталне надражаје, како естетске, тако и психичке и физичке.

3. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА

Читав свет се све више окреће такозваним еко дестинацијама. Ту је шанса Србије, јер обилује изузетним природним ресурсима. Српске бање и села налазе се у правим зеленим оазама, у здравој природи, а упарво то их чини занимљивим и привлачним. Уз природне лепоте, главни изазов за госте представља проверени програм здраве хране.

Земље које желе да успоставе равнотежу свога развоја, са циљем даљег развоја туризма, улажу изузетне напоре у развој одрживог туризма.

Србија је земља која обилује природним лепотама, има погодну климу, донекле развијен саобраћај на релацији село–град, поседује многе значајне културно-историјске споменике у сеоским срединама. Све су то веома повољни предуслови за развој сеоског туризма.

Концепција одрживог, уравнотеженог, свестраног развоја сеоских средина подразумева, уз побољшања пољопривреде, и развој непољопривредних делатности у руралним подручјима.

Ту се мисли на развој: малих индустријских капацитета за сервисирање пољопривредне механизације, трговине, сеоског туризма, услужног занатства, домаће радности... Без одрживог развоја неће постојати ресурси сачувани за будуће генерације, јер одрживи туризам задовољава потребе садашњих туриста и домаћина, штитећи и повећавајући повољности за будућност. Одрживост туризма нарочито је потребна неразвијеним подручјима, ради њиховог очувања. Развој без одрживости ће се озбиљно одразити на будућност, а дестинација постати непривлачна.

Бројни и веома значајни су ефекти које може имати развој сеоског туризма, а пре свих то се односи на:

- Знатно већу могућност запошљавања радне снаге, нарочито женске, која се ангажује око спремања за туристе;
- Директнији и лакши пласман пољопривредних производа, јер потрошачи долазе у села, у домаћинства која се баве производњом;
- Интензивирање пољопривредне производње и оријентација на производњу одређених врста воћа, поврћа и производа сточарства – меса и млека;
- Боравак страних туриста омогућује остваривање извоза дела пољопривредних производа.

Наведени ефекти су од посебног значаја за локалитете у брдско–планинским подручјима. Обезбеђивањем допунских прихода од туристичке делатности, једна категорија домаћинстава повећава свој укупни доходак, а тиме остварује бољи животни стандард сеоског становништва.

Одрживи развој туризма подразумева три основна принципа, а то су:

1. *Еколошки принцип* подразумева такав развој туризма који се не супротставља еколошким процесима и биолошком развоју подручја.
2. *Социо-културни принцип* указује на повећано учешће локалне заједнице и локалног становништва у одлучивању и планирању развоја. Овај принцип је компатибилан са уложеним напорима за очување и развој регије.
3. *Економски принцип* представља улагање у правилан развој регије са циљем правилног управљања и стварања основа за опстанак будућих генерација.

Само се одрживим развојем може избећи даља ерозија села, смањити број огњишта која гасну, донекле спречити старење сеоских домаћинстава и зауставити неприродне миграције из села у град. Тиме би се избегло одвајање града од села и свођење села на сервис хране. Смањила би се и опасност од укидања сеоске заједнице као модерног темеља нације и државе. Повратак незапосленог градског становништва у село могу покренути пројекти и инвестиције. То се, пре свега, односи на рурални и агро-туризам.

Да би рурални туризам могао да се развија и постане окосница одрживог развоја ивањичке општине мора се имати у виду: вредност очуване природе за развој руралних подручја; значај аутентичности простора за развој руралног туризма; улога локалног становништва у уређењу, изгледу и развоју руралних дестинација; учешће локалне заједнице у политици развоја туристичке дестинације руралног туризма, јер она представља основну покретачку снагу; да рурални туризам доприноси очувању и уређењу дестинације уколико се локално становништво плански укључи у његов развој; неопходност заједничког рада и наступа конзерватора и туроператора на промоцији и валоризацији природних ресурса руралних дестинација...

Рурални туризам Моравичког краја је развијан на бази одрживог туризма. Развој ове делатности ни у најмањој мери није угрозио ресурсе на којима је заснована, па су они остали сачувани за генерације које долазе. И нове генерације могу на истом или вишем нивоу да задовољавају своје туристичке потребе. Организован на тај начин, он профилише и усаглашава интеракције између туристичке привреде, гостију-посетилаца, животне средине и локалних заједница, укључујући дугорочан концепт развоја природних и створених ресурса. Истовремено инсистирајући на признању ограниченог развоја. Управљање ресурсима мора бити такво да задовољава друштвене, економске, ергономске и естетске потребе, уз обезбеђење еколошких карактеристика, културног идентитета и биолошког диверзитета руралне средине.

4. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА У ИВАЊИЧКОМ КРАЈУ

Ивањичка села су зачетници сеоског туризма у Србији почетком осме деценије 20. века. И то не случајно. Давно је речено да „ивањички крај представља изванредан спој природних лепота и људске доброте“. Овде вековима живи ненарушено природно благо и традиционално човеково гостољубље.

Иначе, заједничке карактеристике села Моравичког краја нису биле нимало ружичасте:

- депопулација – изразито демографско пражњење руралних подручја,
- поремећаји у социјалној структури становништва,
- значајна заосталост у опремљености физичком, друштвеном и информационом инфраструктуром,
- поремећаји у просторној структури насеља,
- недостатак институционалне и организационе подршке,
- стагнација привредне конкурентности,
- непостојање планова одрживог развоја...

Довитљиви мештани села Девиха, одлучили су се на смео потез и ударили темеље сеоском туризму у Србији. Ношени ентузијазмом и жељом да у Девихе дође што више гостију учинили су велике напоре да од доста замрлог села направе место у које су туристи долазили скоро сваког лета тражећи лежај више.

Из потребе да се човеку из урбаних индустријских места приближи природност Моравичког краја, где се може наћи неопходан мир, здрава храна и дружење са људима отворене душе, спонтаним и радозналим, а надасве гостопримљивим, дошло је до организованог кретања људи у смеру град-село. То је значило појаву нове туристичке категорије – сеоског туризма. Ризик је био превелик, јер услова је било врло мало, а недостатака превише. Међутим, истрајност домаћина и стрпљење гостију покренули су замајац даљих активности.

Идеја да младићи и девојке позову у госте своје пријатеље и познанике родила се 1972. године. Да им понуде добру храну, чист ваздух, лепо намештену собу, пријатну атмосферу. Ову идеју су осмислили, и практично реализовали, земљорадници из Девиха предвођени студентом Миливојем Раичевићем. Сазнали су да сеоски туризам у скандинавским земљама доноси изванредне приходе. Хтели су то да практично примене у своме селу. И успели! Први у бившој Југославији.

У првој години Девихи су угостили четрдесетак гостију. Следеће, 1973. године у Девихе је стигло 120 гостију у 6 домаћинстава. Исте године у Коритнику је изграђена и прва викендица-брвнара. На тај начин „звучни зид“ је пробијен, па је број гостију растао из године у годину. Већ 1974. било је око 250, а 1975. године преко 800 гостију у зимској и летњој сезони. Рекорд је постигнут 1976. године са 9.000 ноћења у тридесетак домаћинстава, која су располагала са 180 лежаја. Те године потражња је била већа од понуде, па су укључена и домаћинства из резерве.

Илустративан је пример једног сиромашног домаћинства у Девихима које се крајњим напором и уз помоћ Туристичког друштва, опремило и за 3 године располагало са 12 лежаја и достигло ниво имућног. Све је постигнуто профитом од туристичке делатности.¹

О квалитету услуга најбоље говори податак да су исти гости долазили пет година узастопно. Овде су гости били пријатељи, а не туристи. Због тога су они који једном дођу, долазили поново.

Захваљујући туризму у Девихима и широј околини покренуте су нове делатности и културне активности, па село бива препорођено. Убрзан је развој инфраструктуре у Месној заједници, што је био основни предуслов за развој туризма. У сарадњи са Академијом примењених уметности из Београда започета је производња тканих производа за домаће тржиште. Са изложбе домаће радиности у Културном центру Београда продати су сви изложени радови и закључени нови послови. Успостављена је сарадња са Културно-просветном заједницом Србије и екипом „Селу у походе“ (први пут је гостовала 1973. године). Остварена је изванредна сарадња са штампом, радијом и телевизијом. Конфекција „Јавор“ из Ивањице изградила је први погон у Девихима са циљем запошљавања женске радне снаге и заустављања миграције младих са села, као и повећања дохотка у земљорадничким домаћинствима. Остварена је сарадња са ПКБ из Београда и изграђена млекара за производњу и прераду млека и млечних производа. Организовани су културно-уметничко

¹ Према речима Миливоја Раичевића из Девиха, зачетника сеоског туризма у Србији.

друштво и женска фолклорна група. У сарадњи са Првим програмом Радио Београда и екипом „Селу у походе“ успешно је изведена приредба у Хали спортова у Београду под називом „Голијско вече“. Заједно са Задружним савезом Србије урађени су програми за развој пољопривреде и сеоског туризма.

Основана је и специјализована земљорадничка задруга за сеоски туризам и домаћу радиност „Голија“ (1977). За директора је изабран Миливоје Раичевић, а врло брзо је удружено преко 150 задругара. Задруга се поред сеоског туризма и домаће радиности бавила развојем занатства (стари ковачи, столари), пчеларства, прерадом лековитог биља и шумских плодова. Набављено је и неколико машина за финалну прераду дрвета ради производње сувенира, викендица, делова намештаја...

Све набројано остварено је захваљујући сеоском туризму, односно контактима оствареним са људима и предузећима, из свих области друштвеног живота, који су посећивали и проводили одмор на селу. Туризам у селу покренуо је многе акције, од оснивања „задруге ткања“ до акције градње дома културе у селу Девихи.

По угледу на Девихе, и друга села ивањичке општине окренула су се туризму: Маће, Катићи, Међуречје, Лиса, Опаљеник, Кушићи и Беле Воде. Домаћинства у овим селима широм су отворила врата људима жељним атрактивног одмора.

Друго ивањичко село које се определило за рурални туризам је Маће. Први туристи у ово село дошли су, у лето 1975. године, из Београда и Новог Сада. Десетак домаћинстава обезбедило је 25 лежаја у собама које одговарају првој категорији (са електричном струјом, водом и купатилом). Сматра се да су климатски услови Маћа веома повољни за одмор и рекреацију, али и за лечење бронхија, анемије, инфективних болести, пнеумоније, мршавости и других.

Прва искуства су дала замах и другим крајевима ивањичке општине да се укључе у ову, нову врсту туризма. Одмах после Девиха и Маћа, туристима врата отварају и домаћини из Катића и Међуречја. Тако је за летњу сезону 1977. године у Девихима, Маћама, Катићима, Међуречју и Белим Водама било обезбеђено 336 лежајева у комфорно опремљеним собама. Девихи, Маће и Катићи су унапред били распродати по веома популарној цени (пансион је коштао 110 динара). Јефтине је било на Белим Водама (80 динара), где није имало струје, па су за осветљавање коришћене петролејке. Сам смештај је био знатно јефтинеји, 34-38 динара. Исте године почела је изградња хотела у Кушићима. Ивањички хотели „Парк“ (136 лежаја), Одмаралиште ратних војних инвалида (200 лежаја) и Завод за анемију су, такође, били на располагању туристима. Колику популарност је доживео рурални туризам најбоље говори податак да је те, 1977. године у Међуречју, седам дана у десетак сеоских кућа, боравило 13 гостију из Београда, међу којима су били чувени књижевници Десанка Максимовић и Славко Вукосављевић, истакнути вајар Стеван Боднаров, совјетски књижевник Борис Дубровин, глумци, певачи, као и уметници из ужичког краја.

Следеће године госте из великих градова примају домаћини из Кушића, док се 1979. у сеоски туризам укључује и Лиса. Интересовање туриста превазишло је сва очекивања. Мудри Моравичани држе цене под контролом (1979. пун пансион је коштао 150 динара), повећавају квалитет услуге тиме што су све собе са купатилима и електричним уређајима, а за исхрану нуде домаће специјалитете: планински сир, проју, кајмак, пастрмку, јагњетину и пилетину „без концентрата“. Те, 1979. године смештајни капацитети у ивањичким селима знатно су повећани отварањем хотела „Б“ категорије на Јавору („Стари Влах“), који је располагао са 57 лежајева у једнокреветним и двокреветним собама.

Постоје подаци да је 1982. године за туристе било обезбеђено око 400 лежаја у сеоским домаћинствима у Девихима, Маћама, Катићима, Међуречју и Лиси и да су сви капацитети били попуњени. Те године пансион је коштао 300 динара.

Процват сеоског туризма заинтересовао је и руководеће структуре привредног и политичког живота Ивањице да крену са већим улагањима у село. Асфалтни путеви заменили су макадамске, електро мрежа је измењена и ојачана, изграђене су и телефонске централе у свим селима, а и сама сеоска насеља добила су нови изглед. Једноставно, туризам је из

темеља изменио живот и разбио монотонију села. Уз те промене, и пољопривреда, као главно занимање житеља ових крајева, добила је нову димензију развоја. Доласком туриста пољопривредни производи добили су нове купце, а тиме је и ниво производње подигнут на виши степен. Уз пољопривредну производњу село добија и друге садржаје који су саставни део туристичке понуде. Адаптирани се домови културе, изграђени спортски терени, реновиране здравствене установе и школе.

До стагнације у развоју сеоског туризма дошло је из разлога што се он у једном тренутку нашао на размеђу две асоцијације (Општински туристички савез – Ивањица и Туристичка задруга „Голија“ – Девићи), које су, свака за себе, сматрале да је довољно то што чине. У ствари – било је недовољно.

Збивања на просторима наше земље деведесетих година, успорила су развој сеоског туризма на подручју општине Ивањица.

Тачна евиденција о броју домаћинстава која су пружала угоститељско-смештајне услуге свих ових година не постоји. Међутим, боравак у домаћој радиности је постојао и организовао се у сопственој режији.

Да се није радило само на развоју сеоског туризма, већ и туризма на селу говори податак да су изграђени хотели на Голији, Јавору и Мучњу. Тако на Голији, у месту Голијска Река, постоји планинарски дом са 90 лежаја. Ту се налазе спортски терени, ски лифт и други пратећи објекти намењени спортистима и љубитељима спорта. Овај туристички објекат се налази на надморској висини од 1.400 метара. На планини Јавор, у селу Кушићи, на надморској висини од 1.000 метара, ради хотел који може да прими 100 гостију. Подно планине Мучањ, у селу Катићима, изграђен је хотел са 90 лежајева („Логос“) са свим потребним пратећим објектима.

5. ДЕСТИНАЦИЈЕ СЕОСКОГ ТУРИЗМА

Оно у чему је Моравички крај посебно значајан јесте сеоски туризам. Зачетници сеоског туризма у Србији су ивањичка села Девићи, Маће (код Катића) и Лиса, седамдесетих година 20. века. Иако су први дошли на идеју да привуку туристе у прелепа моравичка села, са незагађеном животном средином, миром, тишином, свежином шума и мирисом ливада и воћњака у цвату, Моравичани нису успели да искористе своја преимућства. Данас се у Моравичком крају сеоским туризмом баве само поједини житељи Девића, Лисе, Катића, Кушића и Међуречја.

Девићи представљају насеље где су почетком осме деценије 20. века постављени темељи сеоског туризма у нашој земљи. Налазе се на Голији (740 m надморске висине), удаљени 36 km од Ивањице, на ушћу Брусничке реке у Студеницу. Име су добили по девама (камилама), било их је девет, које су у ово скровито место донеле благо закопано испод темеља где се налази мала црква. Благо је касније ископано и однето на другу страну. Околина места богата је шумским плодовима (јагоде, боровнице, малине, купине...). Ту се налазе и напред поменуте реке Студеница и Брусничка река, које су богате поточном пастрмком и липљаном. На путу према овом селу, на Брадуљичкој реци, налази се мрестилиште поточне пастрмке – јединствено у нашој земљи у којем се мрести поточна пастрмка, којом се порибљавају реке, како у ивањичкој општини тако и ван ње. Природне реткости су језеро на Јелаку и слапови на реци Изубри. У близини се налазе и културно-историјски споменици као што је црква у Придворици из XII века, „Римска чесма“ у Чечини, остаци римског утврђења на локалитету Градина, остаци радионице за израду оружја на локалитету Самоково. Правац према селу Девићи је и правац према манастиру Студеница. Цео предео обилује различитим врстама дивљачи, што у први план доводи ловно-риболовни туризам. На Голији се сваке године одржава традиционална „Хајка на вука“, највећа манифестација тог типа по броју учесника у нашој земљи. Смештај је могућ у собама I и II категорије. Категорисан смештај сада нуде Горан Лишанин (4 лежаја) и Снежана Пантовић (5).

Најстарије туристичко место у Моравичком крају свакако је **Прилички Кисељак**. То је бања смештена у заветринском делу Бајовића потока, удаљена око 1,5 km од пута Ивањица - Ариље, на надморској висини од скоро 500 m. Изгледа да су минерални извори Приличког Кисељака били познати Илирима и Римљанима. Међутим, за време Турака овај извор је био потпуно заборављен. Чобани су га поново открили тек четрдесетих година 19. века. Потом се приличка вода прочула по свом квалитету, па су неки Ивањичани, шездесетих година 19. столећа, приступили изградњи насеља и експлоатацији минералне воде. Далеке 1873. године Прилички Кисељак је проглашен бањом. До пред Други светски рат Кисељак се прилично изградио. Нове зграде су подигнуте у Бајевећа потоку, Маљевој гори и на Зоботници. Ипак, интензивније коришћење минералне воде почиње са постављањем машина за флаширање, 1970. године. Данас је бања поприлично запуштена. Некада је то било веома посећено место, сада чека приватизацију и боље дане. Овде су подигнуте виле где бораве власници и гости. Најчешће се у бањи опорављају болесници са стомачном болешћу. Бања је прилично запуштена у односу на раније стање, када је било и неколико хотела.

Лиса је село удаљено од Ивањице девет километара. Налази се на магистралном путу Ивањица - Чачак преко Гуче на надморској висини од око 600 m. Село има тридесетогодишњу традицију бављења туризмом. Заталасани терени богати шумом и пашњацима, комфоран смештај, разноврсна и богата трпеза, као и гостољубивост мештана чине Лису атрактивном за туристе. У близини села налазе се Хаџи-Проданова пећина и језеро у Вучковици. Ово село има око 35 кревета I и II категорије код неколико домаћина. Категорисан смештај имају Драга Милићевић (6 лежаја), Илија Милићевић (7), Димитрије Комадинић (6) и Милан Милићевић (4).

Катићи представљају туристички уређено насеље са мотелом, повезано асфалтним путем са магистралним путем Ариље – Ивањица. Налазе се испод Мучња и Кукутнице, на надморској висини од преко 1.000 метара. Село је од Ивањице удаљено 22 km, а од магистралног пута Ивањица – Ариље 14 km. Ово место има можда најбоље услове за развој сеоског туризма, јер је у многим домаћинствима омогућен потпуни комфор гостима преко целе године. Село карактеришу брижно уређена дворишта као и куће које су прекривене чувеном мањанском плочом, која се вади у оближњем селу Маће. Мештани овог села су традиционално гостопримљиви. Клима се одликује одсуством великих контраста услед ветрова који спречавају како претерано загревање тла лети, тако и нагла захлађења зими. Ваздух је беспрекорно чист. Село располаже са преко 20 категорисаних лежаја углавном I категорије у сеоским домаћинствима. Поред природних атрактивности (лековита Савина вода на Мучњу), ово подручје има и културно-историјске споменике, међу којима се истиче Бела Црква у Брезови, која се помиње у једној повељи цара Душана (XIV век). На Катићима, веома успешно ради „Пансион Обрадовић“ са 15-так лежајева у двокреветним и трокреветним собама. Обрадовић је добитник „Туристичког цвета“ за квалитет услуге који додељује ТОС. Смештај је могућ и у хотелу „Логос“, који располаже са 67 лежаја у самом хотелу и 27 лежаја у шест апартмана, који су непосредно уз хотел у боровој шуми, у четири брвнаре. Хотел нуди и додатне садржаје: ђакузи, сауна, мања и већа сала за забаве, базен испред хотела, излети ван села.

Село **Кушићи**, лоцирано на 12 km од врха Јавора према Ивањици, представља врло интересантно место за туристе због идеалне надморске висине од око 1000 m, борове шуме, концентрације јона и руже ветрова. Налази се на обронцима планине Јавор, а од је Ивањице асфалтним путем удаљено 25 km. Имајући у виду све наведено јасно је да су Кушићи погодна места за лечење бронхитиса и астме. У овом селу је у последње време у експанзији сеоски туризам, а могућ је смештај и у реновираном хотелу „Јавор“, који располаже са 100 лежајева у 36 соба и апартмана, са играоницом, вишенаменском салом за скупове и теретаном. Кушићи су окружени листопадним шумама и планинским ливадама. У непосредној близини овог села се налази историјски знаменита планина Јавор (1520 mnnv), која је дуго била граница Србије и Турске царевине (све до 1912. године). Још се на овој планини могу видети трагови Српско-турског (Јаворског) рата, који је вођен 1876. године

(зидине царинарнице, остаци карауле и сл.). На Јавору се налази споменик мајору Илићу који је ту погинуо бранећи Србију. У селу Кушићи, као и на обронцима планине Јавор гаји се надалеко познат „ивањички кромпир“, тако да је пољопривреда, као главно занимање житеља овог села, добила нову димензију развоја доласком туриста у ово село. Најбољи репрезент сеоског туризма на Кушићима је „Вила Ангелина“ са 29 лежаја, која је опремљена по свим стандардима које захтева савремени туризам. Ту је и Боро Видаковић са четири категорисана лежаја.

Међуречје је прелепо насеље на саставцима Моравице и Ношнице, лоцирано девет километара узводно од Ивањице, на 530 m надморске висине. Природни амбијент чине ливаде и листопадне шуме, које се смењују, а допуњују их бистри токови Моравице и Ношнице. Обе реке обилују пастрмком поточаром и кркушом. Постојало је још за време Римљана и називало се Мегиретус. У Међуречју се налази узгајалиште калифорнијске пастрмке са малим мотелом (које тренутно није активно), дом културе, амбуланта, неколико угоститељских објеката и продавница, као и спортски терени. Као успомена на концентрациони логор, који је овде постојао крајем 1940. и почетком 1941. године, испред моста на Ношници, стоји спомен обележје. Категорисан смештај нуде Небојша Ђокић (4 лежаја) и Небојша Станковић (3).

Беле Воде су посебно специфичне јер поседују уређену стазу за скијање са приручном жичаром, али су смештајни капацитети за туристе који воле снег веома слаби. Смештај се може обезбедити у кући за одмор „Голијски дар“, која има два четворокреветна и један трокреветни апартман највише категорије (4*), и у неколико домаћинстава. Иначе, снега овде има и по пет-шест месеци годишње, а ски стаза са две жичаре дуга је 600 метара.

Рурални туризам пушта корене и у другим селима Моравичког краја. Тако у Комадинама Драшко Милосављевић за сада поседује шест категорисаних лежајева, јер ово домаћинство гради етно село са свим садржајима које подразумева један такав туристички комплекс, а у Куманици Радован Аврамовић - 10. Занимљиво је да све веће интересовање за овај вид туризма имају домаћини из приградских подручја Ивањице: Радушка Маринковић (12 категорисаних лежајева) и Славица Станковић (3) из Марине Реке, Томислав Обреновић са Кушићана (9), Нада Крсмановић из Грабовице (4), Градимир Вучковић из Буковице (5), Драган Јовановић из Рашчића (16), Ненад Ђуровић (Вила Јавор) из Оштрица (6) и други. Села која су зачетници сеоског туризма у ивањичкој општини, као и целој Србији, поново су се наша обједињена у понуди Туристичке организације општине Ивањица. Поред поменутих села, понуда ће бити допуњена и новим, као што су Мочиоци, Радаљево, Шареник и Братљево. Сва ова села имају уређена домаћинства и својом лепотом не заостају за онима која се годинама баве туризмом.

6. ЗАКЉУЧАК

Рурални туризам се сврстава међу водеће туристичке производе на савременом туристичком тржишту. Дестинације руралног туризма су постале врло запажене на тржиштима многих држава, а велику пажњу заокупљају и у Србији. У оквиру ових дестинација могу се идентификовати различити туристички производи (традиционална култура, археолошко и архитектонско наслеђе, гастрономија, рекреација, одмор, историја, спорт и слично). Све то омогућава трајање туристичке сезоне у току целе године.

Туризам на селу брижљиво се негује у ивањичкој општини, ослањајући се на пределе божанске лепоте и људе оплемењене искричавим народним духом, спремне да дочекају свакога, па и намерника који је случајно залутао овим стазама здравља.

Овде треба истаћи да концепт развоја туризма на селу још увек није осмишљен на прави начин и у довољној мери. Целокупна друштвена заједница, а посебно општине преко својих локалних туристичких организација, морају посветити знатно већу пажњу развоју ове делатности. Од ових активности у великој мери зависи укупни привредни и друштвени

развој сеоских средина, посебно брдско–планинских. Туристичке организације треба да развијају интерес за бављењем и организовањем туристичке активности у руралним срединама.

Општинска туристичка организација мора преузети улогу домаћина, бринути о госту, осмислити његов боравак и осигурати потпуну заштиту аранжмана, јер боравак у природи реално носи већи ризик. Она је дужна да гостима пружи информације о културно–историјском наслеђу Моравичког краја, да обезбеди водиче, да се стара да све функционише како треба за целокупно време боравка гостију у сеоским домаћинствима. Туристи морају бити упознати са карактеристикама локалне средине, обичајима, културом, понашањем и опхођењем локалног становништва, као и њиховим свакодневним начином живота. Такође, морају бити информисани и о свим позитивним и негативним појавама у животу локалног становништва, како не би себе довели у опасност, нити другог угрозили.

Неопходно је обавити и обнављати едукацију свих чланова домаћинстава која се трајно баве туризмом, а и оних која тек почињу или желе да се баве овим видом туризма, управо имајући у виду скромна искуства и чињеницу да су за пољопривредна домаћинства ово нови, често потпуно непознати послови. Поред осталог треба их едуковати како да дочекају и услуже госте, потенцирати на хигијенским и другим условима које треба да испуне домаћинства у циљу задовољења потреба туриста и пренети искуства других земаља које су познате баш по овој врсти туризма.

Резултати успешне туристичке делатности на селу у директној су зависности од добре пропаганде и организоване продаје туристичких аранжмана. Информације о врстама и предностима овог вида туризма морале би да до туриста допру у изворном значењу, чиме би се на њих извршио утицај да изаберу села за места свог одмора.

У даљем развоју различитих облика руралног туризма, а тиме и ванградског подручја ивањичког краја, неопходно је инсистирати на укључивању богатства биодиверзитета и екосистема у туристичку понуду.

Осим Ивањице, туристичка насеља су и Прилике (посебно Прилички Кисељак), Катићи, Маће, Међуречје, Девићи, Лиса, Кушићи, Голијска Река и Беле Воде.

7. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ристић М. (1963), *Стари Влах*, „Туристичка штампа“, Београд.
- [2] Марковић Љ. и др. (1965), *Моравички крај - фотомонографија*, Удружење просветних радника општине Ивањица, Ивањица.
- [3] Игњић С., Радовановић Ј., Луковић В., Марковић Љ., Бујошевић М. (1972), *Ивањица - хроника моравичког краја*, Београд.
- [4] Марковић Љ., Марковић С. (2002), *Становништво Моравичког Старог Влаха*, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд.
- [5] Марковић Љ., Марковић С., Поповић И. (2005), *Моравички Стари Влах – важна станица метанастазичких кретања српског народа*, Зборник радова са XXI научног скупа „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“ одржаног 27, 28. и 29. јуна 2003. у Пријепољу.
- [6] Марковић С., Поповић И. (2005), *Демографске и привредне промене у Моравичком крају*, Научни симпозијум са међународним учешћем „Србија и савремени процеси у Европи и свету“, Београд-Тара.
- [7] Марковић С., Поповић И., Остојић М. (2005), *Сеоски туризам – могући покретач развоја брдско-планинског подручја Моравичког краја*, „Трактори и погонске машине“, vol. 10, No. 2, Нови Сад.
- [8] Марковић С., Поповић И., Остојић М. (2007), *Туристички ресурси и промет туриста у ивањичком крају*, Научни скуп „Србија и Република Српска у регионалним и глобалним процесима“, Зборник радова Требиње.

- [9] Остојић М., Марковић С., Поповић И. (2008), *Утицај развоја туристичких понуда на побољшање квалитета живота људи у ивањичком крају*, 3. Национална конференција о квалитету живота „Фестивал квалитета 2008“, Зборник радова, Крагујевац.
- [10] Остојић М., Марковић С., Поповић И. (2008), *Процена квалитета туриста у Моравичком крају на основу SWOT анализе*, 4. Национална конференција о квалитету живота „Фестивал квалитета 2009“, Зборник радова, Крагујевац.
- [11] Ostojić M., Marković S., Popović I. (2010), *Village tourism – brend of Ivanjica*, 2. Croatian congress on rural tourism with international participation, Conference Proceedings, Mali Lošinj, Croatia.
- [12] Марковић С., Остојић М., Поповић И. (2011), *Здравствени туризам у функцији побољшања квалитета живота*, 6. Национална конференција о квалитету живота „Фестивал квалитета 2011“, Зборник радова, Крагујевац.
- [13] Сајт Туристичке организације општине Ивањица: www.ivatourism.org.